

INEENS STAAT IE VOOR m'n neus; 'k viel bijna achterover van 't vershot. Hij komt zomaar via de achterdeur binnen, de smoelentrekker. 't Spek knettert in m'n pan.

'Ik heb op de voordeur geklopt, maar je deed niet open, Maria,' zegt hij.

'k Ben bezig en 't is nog vroeg ook.' 'k Weet dat ik geërgerd klink. Of hij een kop koffie wil? Natuurlijk wil hij die.

'Met suiker en melk.'

Hij loert naar 't spek; hij krijgt niks. Na wat hij over m'n zoon heeft gezegd kan ik hem nog maar moeilijk verdragen. Hij laat z'n baard staan: dun en zwart, als een opgebrande rietkraag aan de vaart. Denkt ie misschien dat ie er daardoor wijzer of pauselijker uitziet? 't Past hem niet: z'n kop wordt er nog boller van.

'Ik heb je iets mee te delen, Maria. Het is toch een beetje raar en ook wel pijnlijk.'

'k Ben op m'n adem gepakt. Is er iets gebeurd? Met Victor? Een van m'n dochters?

't Is een te mooie ochtend voor slecht nieuws,' zeg ik en ik kijk door 't raam naar buiten, naar 't herfstzonnetje dat nog niet lang op is. M'n rechterhand die de koffiekkan vasthoudt beeft. 'k Zet de kan voor hem op tafel. Ook een kopje, de suiker en 't melkkannetje. Hij kan zelf inschenken. 'k Loop naar de stoof om de pan

met spek eraf te nemen, want 't is aan 't aanbakken. D'r hangt een blauwige smoor in m'n keuken, godbetert. 't Is de schuld van de pastoor.

'Je hebt misschien al wel gehoord dat het kerkhof rond de kerk te klein aan het worden is...'

'k Wacht even voor ik hem van replek dien, want dit staat me niet aan.

'Daar had ik nog niets over gehoord, nee.'

'... en dat we gaan ontgraven. Er is gisteren over gestemd en het is besloten en goedgekeurd door de dorpsraad. Met een ferme meerderheid. We gaan binnenkort beginnen met de jongst overledenen.'

'Waarom niet met die die er al vijftig of honderd jaar liggen? Daar schiet toch niets meer van over.'

Hij kijkt me aan terwijl hij koffie inschenkt en 't gaat maar net goed, want 't dekseltje valt eraf, recht op de rand van 't kopje en d'r breekt een stukje porselein af. Hij merkt 't niet eens, de klutser.

'Dat is het juist; dat gaat niet. Dan is er niks meer om op te graven en te verplaatsen. Die mensen gaan we niet ontgraven, tenzij de familie anders wenst en de kosten daarvoor wil betalen. Maar het graf wordt natuurlijk wel opgeruimd. We gaan degenen ontgraven die nog niet zo lang geleden gestorven zijn en we begraven ze opnieuw met een kleine dienst erbij.'

'k Zwijg door m'n tanden op elkaar te zetten.

'We moeten wel altijd de familie inlichten, want die mogen erbij zijn.'

Hij wil liever dat er niemand bij is. 'k Hoor het. 'Alfons is in volle grond begraven,' zeg ik.

‘Dat weet ik. De meesten. De putgraver is dat gewend, het is zijn werk.’

’k Heb ’t helemaal niet over de putgraver.

Hij drinkt van z’n koffie en zegt: ‘Het is daarom eigenlijk ook niet verstandig om erbij te willen zijn. Meestal is het alleen de putgraver, de pastoor en ook een docteur.’

‘Een docteur? Denkt ie dat er nog leven in te blazen is?’

‘Het is wat de raad besloten heeft, Maria. Sommige parochianen, God zegene hen, zijn destijds te dicht op elkaar begraven. We moeten er zeker van zijn dat... eh... de delen bij elkaar horen.’

Denkt ie werkelijk dat arm of been nog zijn gaan lopen onder de grond? Hij pakt ’t lepeltje en strooit er nog suiker bij. ’k Wacht een poos, maar hij zegt niets meer.

’k Wil erbij zijn.’

’k Stap door ’t bekende zwarte poortje van ’t kerkhof. In de verte, richting Ieper, zie ik de regen bij felle, zijwaartse windvlagen uit de wolken slaan. Straks gaat ’t hier ook gieten; de wind is er al. ’k Heb m’n mooie rok aangetrokken, die met een boord van Brugs kant. De stof wappert om m’n benen. ’t Is toch een soort van plechtigheid. Op veel plekken tussen de aangevreten zerken die onder ’t mos zitten, is de aarde omgewoeld, maar zijn de gaten weer gedicht. De putgraver rust met z’n elleboog op de schop. Hij staat tot z’n middel in de

grond, een berg opgeschepte zwarte aarde naast zich waarin regenwormen kronkelen. De pastoor staat met z'n rug naar me toe en ook de man die de dokter moet zijn. De wind rukt aan de flappen van z'n kapotjas. Hij is een ferm stuk groter dan de pastoor en z'n benen zien er dun uit; met de linkerhand drukt hij een hoed op z'n hoofd. 'k Vind 't nog steeds belachelijk dat er een dokter bij moet zijn. De putgraver heeft me gezien, zegt iets tegen de pastoor die zich omdraait en me met z'n snelle pasjes tegemoetkomt.

'Dag Maria. Bedankt om te komen. Maar misschien moet je niet te dichtbij gaan staan.'

Ik aarzel een moment. In gedachten zie ik weer voor me hoe Alfons wordt afgelegd en gekist. Toch stap ik dichterbij.

'De planken van de kist zijn verrot.'

Alsof ik dom ben en niet weet dat nattigheid en aarde alles doen vergaan.

De dokter draait zich nu ook om en steekt z'n hand uit. De huid van z'n gezicht steekt bruin af tegen z'n witte haren, groeven naast de neusvleugels die naar z'n mondhoeken afbuigen.

'Louis Arya,' zegt hij.

Trieste ogen. 'k Schud hem slap de hand; de pastoor staat alweer naast me.

'Meneer Arya is geen docteur zoals wij gewend zijn, Maria. Hij is gediplomeerd chirurg.'

Ik staar de dokter in 't gezicht; m'n nek doet er pijn van. De putgraver kucht en dokter Arya draait zich om, knikt dat ie verder mag graven en geeft aanwijzingen.

'k Waag het de put in te kijken, zie een stuk mouwloos bot van Alfons arm tussen een paar vermolmde plankresten uitsteken.

'U kunt beter niet kijken,' zegt de dokter.

't Hout breekt zacht, terwijl de putgraver hijgt.

Ik gehoorzaam en zet een paar passen achteruit. De pastoor grijpt m'n arm vast, maar dat is 't laatste wat ik wil. 'k Trek me los en zet een stap zijwaarts, weg van hem, en kijk naar 't grove stiksel op de rug van de jas van dokter Arya.

Als 't afgelopen is groet ik niemand in 't bijzonder en ga ik weg. Maar 'k ben te laat: d'r komt me daar een slagregen naar beneden die 't land plat ranselt.

M'n voeten branden. 'k Heb te lang op m'n benen gestaan. 't Is alsof de zolen m'n gewicht niet meer kunnen dragen. 'k Weet dat wanneer 'k ga zitten m'n gedachten zullen afdwalen. Dan zie 'k z'n gezicht weer voor me: 't haar, de kin, z'n blik. Hij is al bijna vijf jaar dood en geen mens is ooit teruggekomen. Als ik dicht bij hem wil zijn, moet ik naar 't nieuwe kerkhof. 't Is zoeken naar de rust in mezelf. 'k Zou me schuldig voelen als ik me niet meer kon herinneren hoe z'n lach klonk, hoe blij of kwaad hij soms uit z'n ogen kon kijken. Als ik maar lang genoeg aan hem denk, zie 'k ons voorbije leven samen. 't Is dan alsof er van alles gaat bewegen. 'k Zie hem weer voor me: als jonge vent onder de notelaar bij onze eerste afspraakjes, bang om door z'n vader of een of ander

kletswijf dat toevallig passeerde te worden betrap. Z'n wangen altijd zacht als ie naar me toe kwam, soms een geurtje. De natte warmte van z'n lippen in m'n nek; 'k krijg er nog kippenvel van. M'n eerste en enige man was ie. M'n eerste en enige liefde ook. 'k Heb er zoveel geluk mee gehad. Kijk maar naar Rosalie Vantomme, die bijna elke week een pak slaag kreeg en niet meer buiten durfde te komen. Of m'n beste vriendin van vroeger, Bentine. Haar vent heeft zich doodgedronken. Wel, niet echt doodgedronken, maar hij was zo zat als 'n staartmolen en is op weg naar huis de gracht in gesukkeld en verdronken. D'r zijn er die hem nog hebben horen roepen, hoorde ik later, maar ze dachten dat 't een krolse kat tussen de pluimen van 't riet was. Dan nog al die andere zwakkelingen die pleite gingen en vrouw en kinderen in de steek lieten omdat ze vonden dat 't gras ergens anders groener was. Dat heeft Alfons me gelukkig nooit geflikt. En hij ging maar één keer in de maand op café. Als 'n goede boer wist ie dat gras altijd groeit; 't is het taaiste gewas dat er bestaat, als het maar af en toe genoeg water en licht krijgt en je 't regelmatig eens flink laat afgrazen. Daar worden de wortels sterker van. Z'n eigen moeder zei ooit eens tegen me, toen we net verloofd waren en ze bij een van de zondagse bezoekjes zag hoe 'k naar hem keek: 'Steekt 'em in je zak!' Ze knipoogde en gniffelde toen ze me dat zei, maar ze was doodserieus. 't Was waar ook. Hij was echt iemand die je altijd bij je wilde hebben en niet alleen omdat ie handig was. Zelfs tijdens de huwelijksnacht bleef ie rustig en voorzichtig. Té voorzichtig, vond ik. Al dat af-

tastende gefriemel. 'k Moest hem zelfs wat aansporen, zoals je een paard zacht in de dij schopt. Maar wat ik 't fijnst vond en wat ie z'n hele leven heeft gedaan is m'n hand pakken en vasthouden voor 't slapengaan. Alsof ie bang was dat tijdens de donkere uren van de nacht een van ons ertussenuit zou knijpen. Alfonsje toch.

Dan die ochtend. Er lag een koe dood in de wei, gele schuimbellen op de lippen. Ze was zwaar van dracht, dus 't kalfje was je ook kwijt. Je was bang dat er nog meer zouden volgen, want we hadden 't al zo moeilijk door de slechte oogst. Alleen maar karnemelk en droog brood. Je stormde binnen en maakte je zo druk dat zelfs de katten er onrustig van werden. En toen die ene grote bonk in je borstkas die ik zelfs hoorde. Je viel voorover, met je hoofd op de grond. 'k Was te laat om je op te vangen. 't Zou me waarschijnlijk ook niet zijn gelukt. Misschien was je hart al langer slecht. Misschien kwam de aanval op 't moment dat ie moest komen en niet door wat er gebeurd was? 'k Wil er niet meer aan denken, maar dat lukt me niet. 'k Zie je nog steeds vallen, hier op de tegels voor m'n voeten, aan de andere kant van de tafel waar 'k nu aan zit. Maar 'k ben dankbaar dat je je jongste kleinkind Anna nog een paar jaar hebt mogen meemaken. Van al je kleinkinderen was dat toch je lievelingetje.

'k Heb de laatste tijd weer die kwaai gedachten. 'k Heb ze nog nooit uitgesproken, zelfs niet ter biechte.

Ze komen altijd weer terug. Vooral 's nachts. Je hebt ze zelf in je kop gestoken, dus je moet ze d'r zelf ook maar weer uit krijgen, zou Alfons zeggen. 'k Noem ze kwaai gedachten, want 't zijn geen gedachten die 'n moeder zou mogen hebben. Een goeie moeder zou haar zoon niet hebben weggejaagd van al wat hij liefhad. Dat is toch wat ik heb gedaan? D'r is hier alleen maar armoe en miserie van de grote oorlog. 't Schieten en poefen mag dan wel voorbij zijn, maar 't leeft nog altijd voort in de koppen van de mensen. 't Is a-l-l-e-m-a-a-l kapot en d'r is niks meer. 't Hele land is naar de kloten. Wat voor toekomst hebben jongmannen hier nog? 'k Weet ook dat dat 't minste is voor Victor; voor 'n beetje armoe zou ie niet weglopen. Hij loopt trouwens voor niets of niemand weg. 't Is toch de aard van 't beestje. Maar 't komt ook door de oorlog. Als je die hebt meegemaakt en overleefd... Zelfs de gewone mens, zonder ooit soldaat te zijn geweest, is d'r door veranderd. 'k Zie 't aan hem. Hij hecht zich meer dan vroeger aan dingen, aan dieren. Aan mensen. 't Is bijna een soort van vastklampen. Al zou ie dat zelf nooit toegeven. 'k Wou dat ie wat meer erover praatte, want dat helpt. Maar 't is geen prater, net zomin als zijn vader zaliger.

Ík heb m'n zoon weggestuurd. Niemand anders. 't Is 't moeilijkste wat ik ooit heb moeten doen. 'k Heb er lang over nagedacht. 'k Moest het zelf eerst aanvaarden en verwerken voor ik er tegen hem over kon beginnen. 'k Mocht het niet langer als kwaai gedachten zien. Victor wilde er maar weinig van horen toen ik hem op een avond zei dat later vroeger begint dan je denkt en dat ie

aan z'n toekomst moest denken. Dat was vorig jaar, toen 't land poederdroog was, de oogst tegenviel en zelfs de bakstenen van ons huis begonnen te zweten. Hij moest weer als loonwerker bij andere boeren gaan helpen om toch rond te kunnen komen. Misschien begreep ie me niet en was wat ik zei te los van wat ik echt bedoelde, want 'k zat daar natuurlijk al maanden mee in m'n kop en dat was 't eerste wat ik er tegen hem over zei. 'k Heb er zo lang over nagedacht en gepiekerd. Ik dacht: hoe kan ik hem met 'n gerust hart en zonder wroeging wegsturen? Zijn hart rustig, maar ook 't mijne. Vooral de praktische dingen zouden hem overtuigen, wist ik. Omdat dat de dingen waren die hem 't meeste bezighielden: wie zou er dan zaaien en oogsten op ons lapje grond? Wie zou er de stal uitmesten, de koeien melken? Wie zou er voor mij zorgen als de winters te koud werden en er geen hout meer was of als ik op een dag ziek werd? Op die vragen had ik redelijk snel een antwoord: Odiel en Karel, de zonen van Alfons beste vriend zouden 't werk voor me kunnen doen. 'k Moet ze natuurlijk betalen en veel centen op overschot heb ik niet. Maar 'k zou ze bokaaltjes confituur mee kunnen geven, want daar maak ik er toch altijd te veel van. En smout ook. Wat m'n eigen gezondheid aangaat: m'n dochters. Irene, Clara en Jenny komen hier om de twee weken, omdat ze verderop wonen. Maar de jongste, Lora, die woont in 't gebuurte. Die zou maar wat graag meer voor me zorgen. En bovendien is ze rijk getrouwd. Niet dat ik dat ooit zou doen, maar in 't slechtste geval kan ik bij haar geld lenen. Zo sprak ik er tegen Victor

over; zo probeerde ik hem te overtuigen en 't enige wat ie deed was luisteren en zwijgen. Maar 'k zag de vlam in z'n ogen wel en 'k wist wat die betekende, want 't enige waar ik in 't begin niet over durfde te praten was z'n dochtertje Anna. Als ik eerlijk ben tegenover mezelf, dan was precies dát de reden waarom ik hem hier weg wilde hebben en hem naar Amerika heb gestuurd. Anna. 't Is wreed, 'k weet het. Een vader van z'n dochtertje scheiden: 't Is ongehoord, 't is zelfs onmenselijk en 'k moet er bijna weer om wenen. Maar hij ging eraan kapot; 'k zag het. 'k Ben zelfs naar de pastoor gegaan om raad te vragen, maar dat had ik beter niet kunnen doen. Hij deed niets anders dan zeggen dat 't leven in Amerika verderfelijker is en dat Victor daar maar beter niet naartoe kan gaan. Toen ik tegensputterde had ie me zelfs tot stilte gedwongen door z'n wijsvinger naar me uit te steken. Victor zou beter hier blijven, dan was er misschien nog redding van zijn ziel mogelijk, zo zei 't ie. 'k Weet wel waar hij op doelde. 'k Werd zo kwaad dat er 'n stuk van m'n kiezen brak omdat ik ze te hard op elkaar klemde. Achteraf spuugde ik 't stukje in 't wijwatervat. 'k Had op hem willen schelden, maar dat kon natuurlijk niet. Hij zag wel dat ik kwaad was, maar 't kon hem geen reet schelen. 'k Ben toen een poos minder naar de mis gegaan en gaf ook minder collectegeld. Dat vond ie schandalig. Maar 't was niet 't enige wat me toen zo kwaad maakte. Hij zei ook dat Victor niet moest *wegvluchten*. Vluchten? Mijn zoon wegvluchten? Hij was in z'n leven nog nergens voor weggevlucht, niet voor een zotte koe toen hij nog maar een kleine jongen